

VONNÁK Diána

Kölcsönkapott közbeszéd. Muszatics Péter városesszéi.

(Muszatics Péter: *Orosz történetek, Osiris, 2018*)

„Amit leírtam, persze csak a valóság egy személyes olvasata” — jelzi az *Orosz történetek* előszavában Muszatics Péter. (4) A könyv, az *Utazás Európa mélyére* című előző kötetéhez hasonlóan, városokban tett látogatásokra felfűzött esszégyűjtemény, amely a teljesség igénye nélkül villant fel egy-egy régiót, madártávlatból: az *Utazás Európa mélyére* Tallinntól Pozsonyon és Szarajevón át Thesszalonikiig járja végig Közép-Európát, az *Orosz történetek* az európai Oroszország jelentősebb városait: Vlagyimirt, Moszkvát, Szentpétervárt — és furcsa módon Kijevet.

A személyesség vonatkozhatna az utazó, a narrátor tekintetére, a meglátogatott helyszínekhez való viszonyára, ám ilyen szempontból Muszatics esszéi viszonylag személytelenek: sétáin, egy-egy olvasmányán, találkozásain túl ritkán hallunk érdemleges információt arról, hogy mivel tölti az idejét, meddig marad, mire kíváncsi, kicsoda egyáltalán. Ugyan az esszék egy részét leírások, rövid merengések teszik ki, ezek nagyon hamar átcsúsznak identitásról, történelemről, civilizációról és mentalitásról szóló, általában hosszabb okfejtésekbe. Amikor Muszatics léptéket vált, a cár Néva-menti faházától hamar elemelkedik a tekintet, testesség, általánosítónak válnak a mondatok: „Egyén és közösség, vezér és tömeg kapcsolata mindig titokzatos szabályoknak engedelmessé alakul ki — de a hatalom rituáléja Oroszországban különösen misztikus.” (105) A személyesség tehát valami másra utal.

Az előszóban Muszatics vitára invitálja az olvasót, az észrevételeit könnyed megfigyeléseként pozicionálja: a személyesség valószínűleg a helyszínek esetlegességéből, az ábrázolás nem átfogó jellegéből származik, illetve megelőlegezi az olyan kriti-

kai észrevételeket és esetleges számonkérést, mint hogy Oroszországról is egyoldalú képet ad a legnyugatibb területe, vagy hogy Kijev szerepeltetése 2018-ban egy *Orosz történetek* című könyv nyitófejezetében finoman szólva nem problémátlan. Ez utóbbi választást egyébként érdemes összevetni az *Utazás Európa mélyére* első, tallinni fejezetével: „Mégis, 1991-ben, három bizonytalan és gyöttrő év után, az észak szabadok lettek.” (EM, 18) Ukrajnával ellentétben a szintén utódállam Észtország kapcsán az új kötetben nem merül fel, hogy ott „a múlt gúzsba köt” (40), a demokrata törekvések pedig szükségképpen kudarcba fulladnának — feltételezhetően a hatalom rituáléja ott kevésbé misztikus. Nem érdemes azonban ilyen apróságoknál leragadni Muszatics esszéinek olvasásakor: a (geo)politikai sajátosságoknál sokkal fontosabb problémák is akadnak.

Muszatics lírizáló leírásai ablakot nyitnak a bemutatott városokra, és kifejezetten erős atmoszférájuk van. A legérdekesebb oldalakat a vonatutak, a lakótelepek udvarai, a Lenin-mauzóleum látogatóinak leírásai töltik ki mindkét kötetben. Kár azonban, hogy ezek az élénk színekkel megfestett életképek csak ugródeszkák az átfogó, részben történeti, részben kultúr-történeti fejtegetésekhez: a leírásokkal ellentétben ezekben alig akad olyan mondat, amely felismerhetően Muszatics saját mondata lenne. A legtöbbjük közkezen forgó tudás, Közép- és Kelet-Európa felismerhetően Magyarország felől nézve összeállított közhelyszótára, illetve bölcselkedő meglátások történelemről, hatalomról.

Az egyik probléma az, hogy a nagyívű kijelentésekből nem igazán rajzolódik ki konzisztens világgép. Muszatics kezében a nyelv lírizálásra alkalmas, alapvetően esztétikai, mintsem analitikus szerszám. Leírni érzékletesen lehet vele, de az értelmezéssel, a következtetésekkel már problémák akadnak. „De az új eszmék gyorsan terjedtek Európában, és a gondolkodásmód változása országokat hozott létre.” (EM, 16) Tehát történeti idealizmus mozgatja Muszatics szövegeit, gondolhatnánk. Ugyanakkor „Oroszországot nem az eszme mozgatta, hanem nagyon is valóságos, évezredes geológiai [sic], politikai és geopolitikai törvényszerűségek” (14), mondja máshol. Felmerülhet, hogy esetleg csak Oroszországot — bármit is értsünk ezalatt, nincs eldöntve ugyanis, hogy az egész volt Szovjetunió, a putyini közel-külföld is ide tartozik-e valamilyen értelemben, vagy az orosz „gondolkodásmód” megáll a határoknál — köti gúzsba a földtörténet és a rögvaló, de a mondat folytatódik: „éppúgy, mint más országok esetén”. Nem tiszta, hogy a fentiek alapján eszmetörténeti, vagy esetleg vulgármarxista szűrőn keresztül lenne érdemesebb végiggondolni a régió történetét és jelenét. Nem világos, hogy ki lehet cselekvő, hogy a hatalmas komplexitású történelmi folyamatokban miként szálazhatók szét az oksági láncok.

Hasonlóan semmitmondó állításokat tesz például a forradalmakról, történeti fordulópontokról is. „A forradalmárok pedig [...] bolsevizmussá sematizálták az álmok és a valóság közti vákuumot” (13), tudjuk meg a bolsevik forradalomról, amely azonban „lényegében nem is forradalom volt, hanem zavaros

és ellentmondásos tettek sorozata, melyre később egyszerű és manipulatív sémát húztak”. (106) Kik húztak? Van olyan, hogy nem zavaros és ellentmondásos tettek sorozata egy forradalom?

Muszatics nem történész, az esszé pedig nem a történetudomány műfaja; nem is szociológus, az esszének pedig aligha kell olyan óvatos fogalomalkotással közelítenie a társadalmi folyamatokhoz, mint a társadalomtudománynak. A koherencia hiánya nem azért központi kérdés itt, hogy olyasmit kérjen számon Muszaticson, amit nem vállalt, hanem azért, mert beszédes tünete a fogalmi reflexió olyan hiányának, amely nélkül valószínűleg lehetetlen érdemi megfigyeléseket tenni. Az átgondolatlan, általánosító fogalomhasználat alig néhány helyen engedi, hogy Muszatics valóban közel menjen a tárgyhöz, sokkal gyakrabban kijelölt vágányokon dübörögnek el az állítások.

A könyvek legproblémásabb állításai tulajdonképpen bármiről szólhatnának, az általánosító szövegburjánzás ezekben érhető leginkább tetten. „Mintha a szavakból álló történelem megragadásának lehetetlenségével szembesülnénk: több szóval illethetjük ugyanazokat a tartalmakat. A mélybe ásva — közös gyökerű, de külön ágakat növesztő eltérő világmagyarázatok összefonódó, kemény hajtásait látva — visszaborzadhatunk és tanulhatunk.” (EM, 91) „A jelképek — akár Picasso híres galambja — ártatlanok, új és új formában bukkannak elő, kérdés, ki mennyit ért belőlük, hogyan értelmezi és mire használja őket. (109) Valóban kérdés.

A mindennapi nyelvhasználat észrevétlen metaforákkal, hasonlatokkal teli: az árak emelkednek, az információ átadjuk, Magyarország jobban teljesít. Az első mennyiségi növekedést ír le térbeli módon, a második tárgyként képzel el egy absztrakt létezőt, a harmadik cselekvőnek tekint valamit, amit nagyon nehéz lenne felmutatni, hiszen egyszerre absztrakt és konkrét, kollektív, jogi és még, ki tudja, milyen létező.

Ez a metaforikusság nem marad következmények nélkül: ennek köszönhetően tűnnek problémamentesnek az olyan mondatok, amelyeknek alanya és állítmánya csak látszólag azonos léptékű. Nehéz fenntartani ezt a beszédmodot a pontosság elvesztése nélkül. Nyelv és világ érintkezésének feltárása nélkül Muszaticsnak nem sikerül könnyű kézzel, mégis pontosan felvázolni egy ország történetét, az esszé műfajának elkerülhetetlen tétje a nyelvi pontosság. Nem áll meg, hogy lelassítsa a szövegalkotói figyelmet annyira, hogy a szokásossá szilárdult szófordulatainkat fel tudja mutatni, és különböző közegek normáit, elvárásait feltörve alkalmassá tegye a nyelvet arra, hogy rálásson a figyelem vakfoltjaira.

George Lakoff és Mark Johnson a *Metaphors We Live By* című klasszikusukban fejtették ki talán a legizgalmasabban, hogy fogalmi rendszerünk inherensen metaforikus, nemcsak abban az értelemben, hogy metaforák segítségével rendezzi és rendszerezi a világról való tudást, hanem olyan szempontból is, hogy a metaforák jelentésképzése önjáró. Muszatics ennek a típusú jelentésképzésnek esik áldozatul: országok ágensekké személyesítve elnyerik a szabadságot, más kultúrák maszkját öltik fel,

ugyanakkor mozgatja őket az eszme, a valós törvényszerűségek, bármi, amit a választott ige megenged.

A nem kifejezetten alapos háttérismeretek, a szöveggondozás felületessége megjelenik olyan apróságokban is, mint az idegen szavak használata. Például a tér oroszul nem *plosagy*, hanem *ploscsagy*, illetve ha a fejezet összes földrajzi neve ukránul van, akkor furcsa Kijev főutcáját *Krescsatyik*nak nevezni *Hriscsatik* helyett. Ezek önmagukban jelentéktelen választások lennének, azonban a kötet általánosító, szólamokra hajlamos, valódi meglepetést okozó megfigyeléseket kilügző nyelve miatt beszédes hanyagságról, a figyelem hiányáról árulkodnak. Sok esetben ilyesmiken áll vagy bukik egy reportázs vagy útleírás hitele és érvénye.

Az így születő próza nem lehet a szó komolyan vehető értelmében személyes, mert fogalmai, világgépe kölcsönzött, készen kapott, kiszámítható; inkább a hatás, az olvasói várakozás kielégítésének céljával, mint valódi okkal használt megállapítások tára, tulajdonképpen önjáró nyelv, amely a régióról szóló közbeszéd foszlányaiból áll össze.